

С. В. Кульчицький

Народна рада

«НАРОДНА РАДА» – назва парламентської опозиції, що діяла у Верховній Раді України 12(1) скликання. Сформована після виборів у респ. і місц. органи влади 4 та 18 березня 1990. Конституц. реформа 1988 (див. Конституційні реформи в СРСР) повернула народу право, узурповане більшовиками після жовтн. перевороту 1917, наділяти владою своїх обранців. КПРС втратила диктатор. функції, перестала бути держ. структурою та перетворилася на політ. партію. Між двома турами голосування під час виборів у респ. і місц. органи влади проведено позачерг. третій з'їзд нар. депутатів СРСР, що скасував ст. 6 Конституції СРСР, яка проголошувала КПРС керів. і спрямовуючою силою рад. суспільства, ядром його політ. системи, держ. і громад. організацій. Перші вільні вибори в укр. парламент відзначалися високою активністю (на виборчі дільниці з'явилися 85 % тих, хто був занесений до вибор. списків), за їхніми результатами він оновився на 90 %. 15 травня 1990 розпочала роботу перша сесія парламенту, що став вищим органом влади в Україні. Вона тривала понад 2 місяці, а не 2–3 дні, як раніше, коли ВР була декоратив. псевдопарламентом і одноставно голосувала за підготовлені апаратом закони, розроблені або схвалені у секретаріаті КПУ. З 443-х нар. депутатів 380 були чл. КПУ, депутат. корпус більш ніж на 50 % складався з представників компарт.-рад. номенклатури: голів і заст. голів обл., міських та місц. рад, міністрів і їхніх заст., кер. великих підприємств та їхніх заст., голів колгоспів, дир. радгоспів, співроб. парт. апарату. Комуніст. більшість прогнозовано обрала головою парламенту 1-го секр. ЦК КПУ В. Івашка.

Демократ. опозиція в парламенті оформилася 6 червня під назвою «Н. р.». Її основу становив сформований у листопаді 1989 Демократ. блок у складі 108-ми депутатів (Народний рух України, «Зелений світ» Українська екологічна асоціація, «Меморіал» ім. В. Стуса, Українська Гельсинська спілка, Товариство української мови ім. Т. Шевченка). Майже повністю в «Н. р.» влилася утворена напередодні виборів Демократ. платформа в КПУ. Обрані від неї нар. депутати виступали за скасування ст. 6 Конституції СРСР, рівні права політ. партій, реал. федералізм у побудові СРСР, плюралізм форм власності. Загалом до «Н. р.» увійшло 125 нар. депутатів, зокрема 24 – від Львів. обл., 17 – від Києва, 11 – від Івано-Фр., 10 – від Харків., 8 – від Терноп. обл. Головою парламент. опозиції став І. Юхновський, заступник голови – О. Ємець, Л. Лук'яненко, Д. Павличко, В. Філенко, секр. – Л. Танюк.

Одразу ж після відкриття першої сесії парламенту В. Чорновіл запропонував здійснювати пряму трансляцію її роботи по радіо і телебаченню, з чим комуніст. більшість вимушено погодилася, внаслідок чого дискусії в парламенті почали безпосередньо впливати на настрої в суспільстві. У свою чергу процеси, що відбувалися в суспільстві, впливали на позицію парламентарів під час обговорення доленосних для України питань. Переважаючи кількісно, компарт.-рад. номенклатура не домінувала в парламенті. Опозиц. депутати вміло використовували методи парламент. боротьби для пропагування своїх цілей і нав'язування їх політ. супротивнику, який перебував у стані паніки, оскільки «перебудова» М. Горбачова, задумана як «революція згори», перетворювалася на «революцію знизу». Організована номенклатурою «група 239» депутатів («За Радянську суверенну Україну») не мала стратег. лінії, прагнула пристосуватися до швидких змін у суспільстві та зберегти владу. В. Івашко уникав прямої конфронтації з опозицією і погодився, щоб вона взяла під свій контроль 7 парламент. комісій з 23-х. Голови комісій за посадою ставали чл. Президії, що почала відігравати важливу роль у політ. житті у зв'язку з набуттям парламентом статусу верхов. влади в республіці.

Прагнення до суверенізації після виборів 1990 у респ. і місц. органи влади найбільш яскраво проявилася не в нац. респ. (окрім респ. Балтії та Грузії), а у РФ. Вона була державоутворюючою респ., тому заг.-союз. центр завжди відстоював її інтереси, проте Кремль не міг дозволити існування двох центрів влади – союз. і російської. Після виборів 1990 у СРСР виникло 15 центрів влади, що знаходилися у незрозумілих відносинах із заг.-союз. центром. У травні 1990 на 1-му з'їзді нар. депутатів РРФСР головою ВР обрано Б. Єльцина – найбільш послідов. антагоніста М. Горбачова. Б. Єльцин, який заявив, що виходить з КПРС, у ранзі голови парламенту мав намір скористатися закладеними в конституціях СРСР і союз. респ. нормами для усунення від влади заг.-союз. компарт.-рад. центру. 12 червня 1990 з'їзд нар. депутатів прийняв Декларацію про держ. суверенітет РРФСР, що встановлювала повноту влади РРФСР у вирішенні питань держ. і громад. життя, окрім тих, які вона добровільно передала б у відання центру; ст. 7 проголошувала, що РРФСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР у порядку, встановленому Союз. договором і відповід. законодавством. У березні 1990 на 3-му з'їзді нар. депутатів СРСР М. Горбачов обраний президентом СРСР. У цій ситуації компарт.-рад. номенклатура у нац. респ. перестала розраховувати на підтримку Москви. У середовищі ортодоксал. номенклатурників України почали з'являтися т. зв. суверен-комуністи, які розглядали «Н. р.» не як противника, а як ситуатив. союзника у справі суверенізації республіки. Найбільш далекоглядним в оцінці політ. ситуації виявився Л. Кравчук, який 1989 став зав. ідеол. відділу ЦК КПУ, а у червні 1990 – чл. політбюро і другим секр. ЦК КПУ. 19–23 червня 1990 на 28-му з'їзді КПУ в Києві В. Івашко відмовився від посади першого секр. ЦК на користь С. Гуренка. 28 червня ВР УРСР за рос. прикладом почала обговорювати питання про держ. суверенітет України, але через кілька днів 63 нар. депутати на чолі з В. Івашком виїхали до

Москви на з'їзд КПРС. На вимогу «Н. р.», підтриману «групою 239-ти», їх відкликали з Москви, однак В. Івашко не повернувся, а прислав 11 липня заяву про відставку з посади голови парламенту. Через кілька днів з'ясувалося, що він прийняв пропозицію М. Горбачова зайняти посаду заст. ген. секр. ЦК КПРС. Такий крок В. Івашка деморалізував комуніст. більшість парламенту й полегшив опозиції прийняття 16 липня радикал. за змістом Декларації про державний суверенітет України. Політико-психол. ситуація, в яку потрапила КПУ після відставки В. Івашка, не дала змоги першому секр. ЦК С. Гуренку взяти участь у балотуванні, тому більшість, яка представляла інтереси номенклатури, віддала перевагу Л. Кравчуку. «Група 239-ти» проголосувала за Декларацію про держ. суверенітет майже в повному складі, однак надалі комуніст. більшість у парламенті блокувала зусилля «Н. р.» із втілення у життя рев. положень цього документа. 23 жовтня на 2-й сесії ВР прийнято Закон «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного закону) Української РСР», що із семимісяч. запізненням, порівняно з 3-м з'їздом нар. депутатів СРСР, скасував статтю про «керівну і спрямовуючу» роль компартії у житті держави й суспільства. Всупереч побажанням М. Горбачова змінено і ст. 71 – тепер вона проголошувала на тер. УРСР верховенство законів респ., а не заг.-союз. актів. Йдучи за прикладом РРФСР, 3 липня 1991 ВР УРСР прийняла три закони, що впроваджували у рад. систему влади чужорід. елемент – пост президента з обранням його на заг. виборах: «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного закону) Української РСР», «Про Президента Української РСР», «Про вибори Президента Української РСР». Вибори призначено на 1 грудня 1991. У ніч на 19 серпня 1991 в Москві створ. Держ. комітет із надзвич. стану (див. ГКЧП), путч очолили вищі кер. заг.-союз. центру. 19–20 серпня голови 8-ми облвиконкомів, які контролював ЦК КПУ, а також керівництво Крим. АРСР визнали його владу. В. Чорноволу вдалося знайти у Львів. обкомі КПУ шифрограму за підписом С. Гуренка із вказівкою всім парткомам, райкомам і обкомам підтримати заколотників. 23 серпня Президія ВР УРСР засідала майже безперервно, до неї постійно надходили повідомлення із надзвич. сесії рос. парламенту – про арешт В. Івашка, перепідпорядкування рад. армії рос. кер-ву, опломбування приміщень ЦК КПРС тощо. Під впливом цих подій у ВР склався блок із «Н. р.» і «групи 239-ти», який згуртувався навколо Л. Кравчука. Поставлений 24 серпня на голосування Акт проголошення незалежності України було схвалено конституц. більшістю нар. депутатів. 26 серпня Президія ВР видала указ про тимчас. припинення діяльності КПУ, 30 серпня, коли створ. Президією комісія довела участь партапарату у підготовці та здійсненні путчу, Л. Кравчук підписав указ про заборону діяльності КПУ. На перших президент. виборах 1 грудня 1991 переміг Л. Кравчук, який набрав 62 % голосів уже в 1-му турі. Тоді ж всенар. референдум висловився за підтримку прийнятого парламентом Акту проголошення незалежності України. У ньому взяло участь 84 % громадян, занесених до вибор. списків, за незалежність проголосувало 90,3 % з них. На поч. грудня 1991 Б. Єльцин, Л. Кравчук і С. Шушкевич (голова ВР Білорусі) зустрілися побл. Мінська і підписали Біловез. угоди, що припинили існування СРСР.

ВР 12(1) скликання працювала до березня 1994. Перетворення ортодоксів на суверен-комуністів дозволило колиш. компарт.-рад. номенклатурі зберегти владу в умовах незалежності. Репрезентований «Н. р.» с.-д. табір розколовся вже під час президент. виборів 1991. Його ключові діячі не змогли домовитися про єдину кандидатуру, яку можна було б протиставити Л. Кравчуку. За президент. мандат без будь-якої надії його здобути боролися В. Чорновіл (набрав 23,3 %), Л. Лук'яненко (4,5 %) та І. Юхновський (1,7 %). Частина діячів «Н. р.» розійшлася по партіях правого і правоцентрист. спрямування, частина колиш. дисидентів пішла на компроміс із вчораш. опонентами, які запозичили їхні гасла та ідеї.

Рекомендована література

1. Хроніка опору: Док., ін. офіц. мат., свідчення преси про спробу держ. перевороту, вчиненого т. зв. ГКЧП у серпні 1991. К., 1991;
2. Пихоя Р. Советский Союз: история власти (1945–1991). Москва, 1998;
3. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією. К., 2000;
4. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. К., 2002;
5. Кравчук Л. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002;
6. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991). Л., 2003;
7. Політична історія України ХХ століття: В 6 т. Т. 6. К., 2003;
8. Прорыв к свободе. О перестройке двадцать лет спустя: Критический анализ. Москва, 2005;
9. Касьянов Г. Україна 1991–2007: Нариси новіт. історії. К., 2007;
10. Союз можно было сохранить. Белая книга: Док. и факты о политике М. Горбачова по реформированию и сохранению многонац. государства. Москва, 2007;
11. Декларація про державний суверенітет України: Історія прийняття, док., свідчення. Ж., 2010;
12. Здобуття незалежності України, 1991: Історія проголошення, док., свідчення: В 2 т. Ж., 2011;
13. Деревинський В. В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. Т., 2013;
14. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. В 3 кн. К., 2013;
15. Підкова І. Парламентська опозиція в процесах суверенізації Української РСР: Народна рада і Всесоюзний референдум 1991 // Істор. студії Сх.-європ. університету. Вип. 11–12. Лц., 2014;
16. Його ж. Формування багатопартійної системи в Українській РСР: участь Народної ради у становленні Української республіканської партії та Демократичної партії України // Вісн. Нац. університету «Львівська політехніка». 2014. № 809;

17. Кульчицький С. Діяльність В'ячеслава Чорновола у Верховній Раді України (1990–1991 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 23. К., 2018;
18. Його ж. Передумови, перебіг і підсумки «параду суверенітетів» // УІЖ. 2018. № 5.

Бібліографічний опис:

Народна рада / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-71226>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).